

ОЛЬГА ІГНАТЮК
(Харків)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТВОРЧОГО САМОРОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧА

Висвітлено проблему особистісно-професійного розвитку й удосконалення особистості педагога. Проаналізовано різні підходи до розгляду педагогічної категорії «творчий саморозвиток педагога», акцентовано увагу на критеріях ефективності цього процесу.

Ключові слова: особистість, особистісно-професійний потенціал, педагог, професіоналізм, творчий саморозвиток, самовдосконалення.

Стратегія сучасної педагогічної освіти полягає в професійно-особовому розвитку і саморозвитку педагога. Образ педагога, який представлений в цілях педагогічної освіти, виступає як модель кінцевого результату діяльності педагога, здатного вільно орієнтуватися в нових тенденціях у розвитку світової цивілізації як глобалізація, переході до якісно нових технологій, що все разом висуває інші вимоги до життя і діяльності людини; бути готовим до модернізації освітньої діяльності; відповідально і професійно діяти в сучасних умовах вирішення актуальних освітніх завдань – готувати конкурентоспроможну особистість із урахуванням особливостей людини, її конкретних здібностей і певної життєвої траєкторії.

Професійну діяльність викладача за своїм характером давно і однозначно віднесено в наукових дослідженнях до творчих видів діяльності і тому вона розглядається як вельми нелегка праця. Розгляд цих питань, їх обґрунтування знаходимо в працях видатних мислителів і педагогів різних епох – М.О. Бердяєва, Ф.А.В. Дістервега, І. Канта, П.Ф. Каптерєва, Я.А. Коменського, М.В. Ломоносова, А.С. Макаренка, Й.-Г. Песталоцці, М.І. Пирогова, Г.С. Сковороди, В.О. Сухомлинського, Л.М. Толстого, К.Д. Ушинського, С. Франка та багатьох інших.

Професійна діяльність педагога виявляється не тільки в різноманітті компонентів і взаємозв'язків між ними, але й їх наявності між цими компонентами і зовнішнім середовищем. На ці теоретико-методичні аспекти звертають увагу в своїх наукових працях А.М. Алексюк, І.Д. Бех, А.М. Бойко, О.І. Гура, В.М. Гриньова, І.А. Зязюн, М.Б. Євтух, О.М. Іонова, В.О. Кудін, В.І. Лозова, О.М. Пехота, І.Ф. Прокопенко, О.Г. Романовський, Л.С. Рибалка, С.О. Сисоєва, О.В. Сухомлинська, Т.І. Сущенко, А.В. Сущенко та інші вчені.

Викладацька діяльність нерозривно пов'язана із творчістю. Практично при проведенні кожного заняття доводиться щось корегувати як у змісті учбового матеріалу, так і в методиці навчання. Не випадково, заняття, що проводиться, кожного разу виходить новим. Педагог стає майстром своєї справи, професіоналом у міру того, як він освоює і розвиває педагогічну діяльність, опановує педагогічним капіталом, визнаючи педагогічні цінності.

Метою нашої публікації є висвітлення меж наповнюваності педагогічної категорії «творчий саморозвиток педагога». При цьому провідними завданнями вбачаємо: виявлення та аналіз різних підходів до визначення поняття «творчий саморозвиток педагога», обґрунтування критеріїв, які визначатимуть ефективність процесу творчого саморозвитку викладача.

Природа сучасної професійної діяльності педагога вимагає нового педагогічного мислення, ціннісними установками якого є пріоритет індивідуальності мислення над однодумністю, освітніх інтересів особи над стандартною учбовою програмою, саморозвитку, самонавчання над уніфікованим засвоєнням, «передачею» знань.

Розуміння особистісно-професійного розвитку педагога сьогодні дозволяє розглядати його як підсумок професійно-педагогічної підготовки, як отримання індивідуальності, неповторності, духовності, суб'єктності. Це виявляється: по-перше, у здібності до самостійного осмислення і трактування педагогічних процесів; по-друге, у доцільності, обґрунтованості, свободі дій у ситуаціях виховання і навчання; по-третє, в оригінальності вибору і поєднання засобів, форм, позицій, прийомів діяльності; по-четверте, в умінні усвідомлено впливати на зміну ситуації, в якій ця діяльність здійснюється.

Саморозвиток більшість дослідників розуміє як вищий етап розвитку, хоча повністю замінити цей процес не може. Саморозвиток будується на філософській основі саморуку як його вищому рівні (І.А. Шаршов), на якому відбуваються не спонтанні, мимовільні зміни, а направлені, усвідомлені. Відносячи «саморозвиток» до основних категорій педагогічної науки, багато дослідників (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Л.С. Виготський, А. Маслоу, В.С. Мерлін, С.Л. Рубинштейн та ін.) визначають його як власну активність людини в зміні себе, у розкритті, збагаченні своїх духовних потреб, всього особистісного потенціалу.

Різновидом особистісного потенціалу виступає особистісно-професійний потенціал, який направлений на реалізацію особистості у рамках обраної нею професії. Сьогодні, як ніколи, для всіх закладів освіти, суспільства в цілому стає актуальним завдання – формування й розвиток людської особистості, яка постійно відчуває потребу в поповненні знань, пошуку нових рішень, творчості у роботі, у самовдосконаленні. Творчий потенціал визначається, розвивається, реалізується в ході людської діяльності, ширше – у процесі життєдіяльності.

Отже, якщо творчість розглядати як взаємодію суб'єкта творчості з оточуючим його природним, соціальним і духовним середовищем, а також розглядати різні форми діяльності і спілкування, у яких бере участь людина, то останні виступають потенційними носіями великих чи менших можливостей. При цьому творчість збігається з процесом самовдосконалення, самовиховання, самоствердження, самореалізації. Так, В.М. Гриньова і С.Т. Золотухіна [5], М.Б. Євтух [4], Л.С. Рибалка [7] та інші дослідники розглядають саморозвиток як фундаментальну здатність людини ставати і бути справжнім суб'єктом свого життя, перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення.

Дуже цікавими до визначення саморозвитку є думки З. Гирич [2], С.О. Сисоєвої [8], які трактують його як безперервний процес постановки і досягнення людиною конкретних цілей за допомогою зміни власної діяльності, поведінки або самого себе на основі внутрішньо значущих прагнень і зовнішніх впливів.

Саморозвиток педагога – показник суб'єктності викладача на всіх етапах його безперервної педагогічної освіти. Утім, саморозвиток викладача в професійній діяльності є сутнісним соціокультурним проявом процесів самоорганізації особи, невід'ємною людською цінністю і потребою, направленою до ідеалу, результатом власного свідомого визначення цілі [3].

Зауважимо, що аналіз досліджень К.А. Абульханової-Славської, Н.М. Боритко, Є.І. Ісаєва, В.Г. Маралова, Л.М. Мітіної, Л.С. Рибалко, В.А. Сластеніна, В.І. Слободчикова, Б.Е. Фішмана, І.А. Шаршова та інших дослідників дозволяє виділити ряд істотних характеристик саморозвитку:

- саморозвиток – обов'язково внутрішній процес самозміни особи під впливом внутрішніх суперечностей;
- саморозвиток – спосіб реагування людини на дію соціального середовища;
- саморозвиток – прояв активності, що визначається здатністю здійснювати власні вибори на основі пізнання себе;

- саморозвиток – свідомо якісна зміна самого себе і власної діяльності;
- саморозвиток – цілеспрямований процес, в якому зміни відбуваються не тільки в мотиваційній, емоційній, вольовій і інтелектуальній та інших сферах, але й у процесах «самозвеличення».

Метою саморозвитку викладача є освоєння якісно нового рівня професійної компетентності, професійної майстерності, що забезпечує здатність удосконалювати педагогічну реальність. Це – зростання, становлення, інтеграція і реалізація в педагогічній праці професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань і умінь, але головне – «це активне якісне перетворення викладачем свого внутрішнього світу, що призводить до принципово нового його ладу і способу життєдіяльності» [2]. Отже, рівень творчого саморозвитку є вищим рівнем, на якому відбувається професійне становлення педагога.

Цікавими для нашого дослідження є підходи визначення творчого саморозвитку викладача. Так, В.І. Андреев [1] розглядає творчий саморозвиток викладача як цілеспрямований усвідомлюваний процес творчої зміни самого себе, як «особливий вид творчої діяльності суб'єкт-суб'єктної орієнтації, спрямованої на інтенсифікацію і підвищення ефективності процесів «самозвеличення», серед яких системотвірним є самопізнання, творче самовизначення, самоврядування, творча самореалізація і самовдосконалення особистості». С.Б. Елканов [4] визначає професійний саморозвиток як процес інтеграції зовнішньої професійної підготовки і внутрішнього руху, власного становлення людини. Зовнішнє задає зміст, форми, схеми, а внутрішній рух забезпечує реалізацію саморозвитку, її значення. О.М. Пехота [6] визнає професійно-особистісний саморозвиток найважливішим елементом професійної діяльності і розуміє його як специфічну самоорганізацію педагогом свого особистісного освітньо-розвивального простору, в якому він виступає як суб'єкт свого професійного становлення і розвитку, де відбувається освоєння і ухвалення ним змісту і технологій сучасної освіти, вироблення індивідуально-творчого професійного почерку, авторської педагогічної системи. Л.С. Рибалка [7] процес саморозвитку розглядає як сходження до неповторної індивідуальності, умовами якого є професійна самосвідомість, принцип динамізму і процесуальний підхід.

Усі названі підходи вчених мають право на існування. *Творчий саморозвиток викладача* ми розуміємо як безперервний, свідомий, цілеспрямований процес особистісного та професійного вдосконалення, який заснований на взаємодії внутрішньо значущих і активних творчо сприйнятих зовнішніх чинників та напрямів на підвищення рівня його професіоналізму, розвитку професійно значущих якостей і акумуляцію педагогічної майстерності, досвіду, професійних знань, умінь і навичок.

Аналіз психолого-педагогічної літератури і досвід практичної діяльності дозволяють нам виділити такі *критерії ефективності процесу творчого саморозвитку викладача*: здатність педагога сприймати різні прояви навколишнього середовища як передумови свого професійного розвитку; домінування в структурі педагогічної діяльності дій викладача, спрямованих на професійне оновлення, на зміну своїх способів діяльності; осмислення власних професійних ускладнень і коректування діяльності; поетапне визначення цілей своєї педагогічної діяльності, її моделювання і прогнозування; самоорганізація якісних змін в особистості й діяльності; зміни в мотиваційній сфері; розвиток здатності реалізувати свій творчий потенціал; постановка і розв'язання власних педагогічних, психологічних, організаційних, наочних завдань; динаміка науково-теоретичних, психолого-педагогічних знань і методичних умінь, їх відповідність особливостям навчально-виховного процесу й умовам соціуму; сформованість позиції рефлексії оцінки викладача.

Головним механізмом саморозвитку як цілеспрямованої дії людини є вирішення протиріч між властивостями, якостями особистості та об'єктивними вимогами професійної діяльності, що склалися, а також розв'язання творчих задач, що постійно ускладнюються (К.А. Абульханова-Славська, В.І. Андреев, С.Б. Елканов,

Е.Ф. Зеєр, О.І. Клепиков, І.Т. Кучерявий, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, С.О. Сисоєва, В.Д. Шадріков) [1; 4; 8 та ін.].

Конкретизація цих *суперечностей* проявляється в наступному: *по-перше*, рушійною силою розвитку виступає суперечність між потребами особистості та реальними можливостями їх задоволення, що постійно зростають; *по-друге*, у саморозвитку – суперечність між усвідомленням особистістю власного соціального призначення та реальними можливостями його здійснення (суперечність між собою-бажаним і собою-реальним); *по-третьє*, у процесі розвитку особа розглядається як об'єкт процесу, у процесі саморозвитку – як суб'єкт, як активний творець себе.

Саморозвиток завжди детерміновано зсередини власною потребою і духовною спрямованістю особистості, які названі вище дослідники вважають реальними мотиваційними чинниками саморозвитку. Фундаментальною умовою професійного розвитку педагогів є усвідомлення ними необхідності зміни, перетворення свого внутрішнього світу, пошуку нових можливостей самоздійснення в педагогічній діяльності, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості. Багатство, різнобічність і емоційна насиченість педагогічної діяльності спонукають викладача до вивчення себе як професіонала. Викладач усвідомлює професійно значущі якості, переживає почуття задоволеності або незадоволеності своєю працею, встановлює відповідність «образу Я» ідеальному образу себе як педагога. «Образ Я» викладача є узагальненою системою уявлень суб'єкта про себе, що утворюється в результаті процесу усвідомлення себе в трьох взаємодоповнювальних системах та тих, що взаємоперетинаються: у педагогічній діяльності, педагогічному спілкуванні та особовому розвитку. Під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників можлива зміна «образу Я». Усвідомлена потреба в тому або іншому виді діяльності формує внутрішній настрій (мотив) на цілеспрямовану перетворювальну діяльність.

Вихідним початком мотивації є самосвідомість. За самосвідомістю починається розвиток психічних процесів: *самовизначення – самовираження – самоствердження – самореалізація – саморегуляція*, які складають природу рефлексії саморозвитку людини.

На основі проведеного аналізу психолого-педагогічних досліджень ми уявляємо процес творчого саморозвитку викладача як процес різних змін таких *компонентів*: мотиваційно-цільового, когнітивного, емоційно-вольового, конструктивно-діяльнісного, рефлексії і результативного, які характеризуються нерівномірністю розвитку та виявляються взаємопов'язаними, оскільки зміна одного з них є умовою розвитку іншого.

Мотиваційно-цільовий компонент розкривається через ціннісні орієнтації, особисті значення, потреби, інтереси, мотиви зовнішнього стимулювання, мотиви внутрішнього самоутвердження викладача, що визначає змістовий бік діяльності педагога щодо саморозвитку. Він відображає психологічний настрій викладача, усвідомлення себе як професіонала, своїх професійних ускладнень і особистісних значущих професійних якостей, визначення цілей в умовах творчого саморозвитку.

Когнітивний компонент включає знання методик самоаналізу і самодіагностики, технологічні знання (система методів, засобів, форм і механізмів особистісно-професійного саморозвитку).

Емоційно-вольовий компонент розкривається через емоційно-позитивне ставлення до змісту і процесу творчого саморозвитку, усвідомлення і позитивне сприйняття власного образу «Я» як професіонала, емоційну стійкість, здатність контролювати процес саморозвитку і не допускати невиправданих відхилень від наміченого плану.

Конструктивно-діяльнісний компонент включає самостійну інтерпретацію умов творчого саморозвитку, уміння проектувати і реалізовувати творчий саморозвиток шляхом оптимального вибору форм і технологій реалізації цілей і задач саморозвивальної діяльності, відстежувати хід цього процесу.

Компонент рефлексії відображає здібність до самопізнання і самооцінки професійної діяльності і своєї особистості, аналізу рефлексії процесу творчої саморе-

алізації, самоконтролю ефективності власних дій, корекції результату, стимулює розвиток здатності викладача до роботи над собою.

Результативний компонент включає новоутворення професійних знань і умінь, власних якостей, процесів «самозвеличання», результати професійно-педагогічної діяльності.

Отже, підсумовуючи, підкреслимо, що аналіз різних підходів до визначення поняття «творчий саморозвиток викладача» дозволяє розглядати його як безперервний, свідомий, цілеспрямований процес особистісного і професійного вдосконалення. Подальші дослідження необхідно спрямувати на детальніше вивчення проблеми формування готовності магістрів в технічному університеті до викладацької діяльності та питання розвитку й самовдосконалення їх особистісно-професійного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: основы педагогики творчества / В.И. Андреев. – Казань, 1987. – 236 с.
2. Гирич З. Чем больше в образовании самообразования, тем совершеннее личность / З. Гирич // Новый коллегіум. – 2004. – № 1/2. – С.57-65.
3. Євтух М. Б. Педагогічна діяльність / М. Б. Євтух // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 640-641.
4. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания учителя / С.Б. Елканов. – М. : Просвещение, 1989. – 189 с.
5. Педагогічна майстерність учителя: навч. посіб. / за ред. В.М. Гриньової, С.Т. Золотухіної. – вид. 2-е, виправл. і допов. – Х. : ОВС, 2006. – 224 с.
6. Пехота О.М. Особистісно-орієнтоване навчання: підготовка вчителя: монографія / О.М. Пехота, А.М. Старева. – 2-е вид., допов. та перероб. – Миколаїв : Ліон, 2006. – 272 с.
7. Рибалко Л.С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект): [монографія] / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. – 443 с.
8. Творчість і технології в наукових дослідженнях неперервної професійної освіти: наукове видання / за заг. ред. С. О. Сисоєвої. – К. : КІМ, 2008. – 424 с.

ОЛЬГА ИГНАТЮК

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ТВОРЧЕСКОГО САМОРАЗВИТИЯ ПЕДАГОГА

Определена проблема личностно-профессионального развития и совершенствования педагога. Проанализированы различные подходы к рассмотрению педагогической категории «творческое саморазвитие педагога», акцентируется внимание на критериях эффективности этого процесса.

Ключевые слова: личность, личностно-профессиональный потенциал, педагог, профессионализм, творческое саморазвитие, самосовершенствование.

OLGA IGNATYUK

THEORETICAL ASPECT OF CREATIVE SELF-DEVELOPMENT OF A TEACHER

A problem of personal and professional development and perfection of a pedagogue's personality is considered. The various approaches to consideration of a pedagogical category "creative self-development of a teacher" are analysed; the most attention is paid to criteria of efficiency of this process.

Keywords: person, personal and professional potential, pedagogue, professionalism, creative self-development, self-perfection.

Одержано 13.05.2011, рекомендовано до друку 18.07.2011.